

1. Η ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΤΩΝ ΔΑΣΚΑΛΩΝ ΜΕ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΚΗ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗΣ ΤΗΣ

1.1 Ερευνητικά ερωτήματα στο πεδίο “σχολικά βιβλία”

Για λόγους των οποίων η ανάπτυξη υπερβαίνει το παρόν πλαίσιο, στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, από το δημοτικό σχολείο μέχρι το πανεπιστήμιο, το σχολικό βιβλίο συνεχίζει να παίζει κεντρικό ρόλο ως η ορατή συμπύκνωση και συγκεκριμενοποίηση του αναλυτικού προγράμματος αφ' ενός, και ως οδηγός για την οργάνωση της διδασκαλίας, και κυρίως των εξετάσεων, αφ' ετέρου. Με αυτή την έννοια, το σχολικό βιβλίο *de facto* σχεδόν προσδιορίζει την ουσία του μαθήματος (ή του γνωστικού αντικείμενου) για το οποίο έχει γραφτεί, και αυτό όχι μόνον από τη σκοπιά του μαθητή, αλλά ως ένα βαθμό και από τη σκοπιά του διδάσκοντος: το μάθημα - και εν γένει το γνωστικό αντικείμενο - εκπροσωπείται στο σχολείο μέσω του σχολικού βιβλίου, ενώ οι στάσεις των χρηστών του απέναντι σ' αυτό μεταφέρονται κατά κανόνα στο γνωστικό αντικείμενο που εκείνο εκπροσωπεί. Αυτό σημαίνει ότι πέρα από τη συνηθισμένη ιδεολογική κριτική με αντικείμενο τα περιεχόμενα και κυρίως τον αξιακό-ιδεολογικό προσανατολισμό του σχολικού βιβλίου, τα διδακτικά βοηθήματα - και το πιο κεντρικό ανάμεσά τους: το σχολικό βιβλίο - είναι απαραίτητο να εξεταστούν και να αξιολογηθούν ως στοιχεία της καθημερινής εμπειρίας του εκπαιδευτικού στο σχολείο.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που ανοίγει η διερεύνηση της χρήσης και της αξιοποίησης των σχολικών βιβλίων, και εν γένει των διδακτικών μέσων, με τον τρόπο που αυτή είναι θεσμοθετημένη στην ελληνική εκπαίδευση, είναι πολλά. Ένα πρώτο πεδίο έρευνας αφορά τη σχέση αναλυτικών προγραμμάτων και σχολικών βιβλίων, ιδιαίτερα τις μεθόδους διασφάλισης συμβατότητας ανάμεσα στις προδιαγραφές και τα ζητούμενα των αναλυτικών προγραμμάτων και στα περιεχόμενα των σχολικών βιβλίων, καθώς επίσης στον ενδεικτικό ή υποχρεωτικό χαρακτήρα των αναλυτικών προγραμμάτων ως πλαισίων για τη διδακτική αξιοποίηση των σχολικών βιβλίων¹.

Μια πρόσθετη δέσμη ερωτημάτων σχετίζεται με τις διαδικασίες συγγραφής και έγκρισης των σχολικών βιβλίων, ώστε το βιβλίο ως σχέδιο να εξελιχθεί σε εγχειρίδιο-εργαλείο, και μάλιστα υποχρεωτικό, στα χέρια του δασκάλου και του μαθητή.

Μια τρίτη δέσμη ερωτημάτων αφορά την υποδοχή του βιβλίου από τους διδάσκοντες και τους μαθητές, κυρίως από τους τελευταίους. Πότε φτάνει το σχολικό βιβλίο στα χέρια του μαθητή²; Πώς λειτουργεί το εγχειρίδιο ως εργαλείο που διευκολύνει τη διδασκαλία και, τελικά, τη μάθηση; Πώς αντιδρούν οι μαθητές απέναντι στα μηνύματα - αισθητικά,

¹ Υπάρχουν ερευνητικά δεδομένα σύμφωνα με τα οποία οι εκπαιδευτικοί δεν προσλαμβάνουν με ενιαίο τρόπο τα αναλυτικά προγράμματα ως δεσμευτική απαίτηση του κράτους για την επίτευξη συγκεκριμένων διδακτικών στόχων μέσω συγκεκριμένων διδακτικών μεθόδων (Killus 1998: 27 κ.ε.). Σε εκπαιδευτικά συστήματα όπου από ένα αναλυτικό πρόγραμμα μπορούν να «απορρέουν» περισσότερα του ενός επίσημα εγχειρίδια, η στάση του εκπαιδευτικού απέναντι στο αναλυτικό πρόγραμμα είναι αναμενόμενο να επηρεάζει και τη στάση του απέναντι στο εγχειρίδιο ως αποκλειστικής και υποχρεωτικής πηγής άντλησης σχολικής γνώσης για τον μαθητή.

² Ενδεχομένως το ερώτημα αυτό δεν έχει για το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα σήμερα την ίδια βαρύτητα που είχε παλιότερα, δεδομένου ότι σπάνια μένουν μαθητές χωρίς εγχειρίδιο για μεγάλο χρονικό διάστημα στην αρχή της σχολικής χρονιάς, όπως άλλωστε θα φανεί και από τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών στο σχετικό ερώτημα του ερωτηματολογίου. Θεωρητικά, ωστόσο, έχει σημασία αν όλοι οι μαθητές διαθέτουν έγκαιρα σχολικό εγχειρίδιο, καθώς η διαφοροποιημένη πρόσβαση του μαθητή σ' αυτό συνιστά παράγοντα απόκλισης από την αρχή της παροχής ίσως εκπαιδευτικών ευκαιριών

γνωστικά, κανονιστικά, πρακτικά - του βιβλίου; Πώς αξιολογούν οι εκπαιδευτικοί το κάθε βιβλίο - τόσο αυτό που απευθύνεται στους μαθητές, όσο και το βοήθημα που αφορά τους ίδιους και περιέχει οδηγίες για τη χρήση του πρώτου - και πώς αποτιμούν την αλληλεπίδραση βιβλίου-μαθητή;

Μια τέταρτη δέσμη ερωτημάτων θέτει στο επίκεντρο το μαθησιακό αποτέλεσμα, προσπαθώντας να το συνδέσει με το βιβλίο: υπάρχουν βιβλία που διευκολύνουν τη μάθηση περισσότερο από ό,τι άλλα; Ποιο είναι το μερίδιο ευθύνης ενός σχολικού βιβλίου στο παραγόμενο μαθησιακό αποτέλεσμα; Κάτω από ποιες προϋποθέσεις μπορεί ένα μέτριο βιβλίο να παραγάγει καλό μαθησιακό αποτέλεσμα και κάτω από ποιες αντίστοιχες προϋποθέσεις μπορεί ένα καλό από πλευράς προδιαγραφών βιβλίο να αποτύχει ως προς το αποτέλεσμα;

Μια τελευταία δέσμη ερωτημάτων αφορά τη σχέση εκπαιδευτικού-βιβλίου. Ακόμη και σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα όπου ήδη από τις απαρχές του εκδηλώνονται από το διοικητικό κέντρο πιέσεις για "ομοιομορφία" των διδακτικών μέσων³, και όπου για μεγάλο χρονικό διάστημα το επίσημο σχολικό βιβλίο είναι ένα και υποχρεωτικό για κάθε μάθημα, όπου την τελευταία περίοδο η διδακτέα και εξεταστέα ύλη ανακοινώνονται με βάση τις σελίδες ενός συγκεκριμένου βιβλίου, αναδύονται ερωτήματα που σχετίζονται με το αν τελικά ο εκπαιδευτικός δεσμεύεται ή αν οφείλει να δεσμεύεται από το βιβλίο ή από το αναλυτικό πρόγραμμα, αν κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις μπορεί να παρεκκλίνει από το βιβλίο, και γενικά αν έχει την ελευθερία να επιτύχει μαθησιακό αποτέλεσμα με τρόπο διαφορετικό από εκείνον που υποδεικνύει το βιβλίο, με άλλα λόγια αν το σχολείο ενδιαφέρεται για μάθηση ή απλώς για συμμόρφωση του εκπαιδευτικού στο βιβλίο, ως εάν το μαθησιακό αποτέλεσμα προέκυπτε αυτομάτως μέσα από μια τέτοια συμμόρφωση. Στην ίδια δέσμη ερωτημάτων ανήκει, βεβαίως, και το ερώτημα που αφορά τη σχέση ανάμεσα σε μια βιβλιοκεντρική μάθηση και στη λειτουργική-χρηστική μάθηση που απαιτείται από την ίδια τη ζωή, από τον κόσμο μέσα στον οποίο ζει και θα ζήσει ο μαθητής⁴.

Μια ενιαία και ολοκληρωμένη αξιολόγηση του πεδίου "σχολικά βιβλία" σε οποιαδήποτε εκπαιδευτική βαθμίδα θα έπρεπε να συμπεριλαμβάνει βασικά ερωτήματα και από τις πέντε προαναφερθείσες περιοχές. Με αυτή την έννοια, η παρούσα έρευνα του ΙΠΕΜ δεν μπορεί, χωρίς κάποια συνέχεια, να θεωρηθεί ως ολοκληρωμένη αξιολόγηση των σχολικών βιβλίων που χρησιμοποιούνται σήμερα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, καθώς τα θέματα με τα οποία αυτή καταπιάνεται αναφέρονται κυρίως στην τρίτη και πέμπτη δέσμη ερωτημάτων, έτσι όπως αυτές παρουσιάστηκαν πιο πάνω. Στο επίκεντρο της παρούσας έρευνας βρίσκεται η σχέση του μαθητή με μια σειρά από βιβλία του Δημοτικού Σχολείου, έτσι όπως αυτή αποτιμάται από τον εκπαιδευτικό ως διαμεσολαβητή ανάμεσα στο βιβλίο και τον μαθητή. Η παιδαγωγική σχέση διαμεσολάβησης δίνει στον εκπαιδευτικό τη δυνατότητα να αντιληφθεί και να βιώσει τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα του βιβλίου σε μια σειρά από τομείς: οργάνωση των περιεχομένων, παρουσίαση

³ Αντωνίου 2008: 387 κ.ε.

⁴ Με αυτήν την έννοια είναι πιθανό ένα ποσοστό τουλάχιστον της αποτυχίας που έχει παρατηρηθεί για τους Έλληνες μαθητές στις έρευνες του ΟΟΣΑ (PISA 200, 2003, 2006) για την αποτύπωση χρηστικής και λειτουργικής γνώσης στο τέλος της υποχρεωτικής εκπαίδευσης να οφείλεται ακριβώς στον εγχειριδιοκεντρικό χαρακτήρα της συντελούμενης μάθησης στα ελληνικά σχολεία - από το Δημοτικό μέχρι το Πανεπιστήμιο.

των ενοτήτων, ορολογία και γλώσσα του βιβλίου, προσπελασιμότητα, εκλησιτικότητα από αισθητικής πλευράς, αληθιά και από πλευράς επιλογής των ασκήσεων, των δραστηριοτήτων και των παραδειγμάτων, χρησιμότητα και φυσικά επιστημονική ορθότητα των περιεχομένων.

1.2 Η συστηματοποίηση και η μελέτη της εμπειρίας των εκπαιδευτικών

Η εμπειρία των εκπαιδευτικών με τα εγχειρίδια θεωρείται πολύτιμη και η μελέτη της αποτελεί μια από τις προϋποθέσεις για την εκτίμηση της υπάρχουσας κατάστασης στον τομέα των σχολικών βιβλίων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, αληθιά και μιας εκτίμησης βασισμένης σε εμπειρικά δεδομένα και όχι σε εικασίες ή σε αποσπασματικές και μεμονωμένες - πάντως ελάχιστα αντιπροσωπευτικές - κρίσεις. Κάθε εκπαιδευτικός έχει την εμπειρία του με τα σχολικά βιβλία των μαθημάτων που διδάσκει στο σχολείο και ίσως έχει την ευκαιρία να τη μεταφέρει σε έναν κύκλο συναδέλφων και να ακούσει την αντίστοιχη εμπειρία από τη δική τους πλευρά. Αυτό όντως γίνεται ως ένα βαθμό και είναι απαραίτητο να γίνεται, τόσο στο πλαίσιο της σχολικής μονάδας, όσο και σε ευρύτερο πλαίσιο. Η δική μας προσπάθεια προσθέτει σ' αυτή την ανταλλαγή εμπειριών σχετικά με τη χρήση των σχολικών βιβλίων τρεις ακόμη, χρήσιμες πιστεύουμε, διαστάσεις:

Πρώτον, συστηματοποιεί την εμπειρία των εκπαιδευτικών με τα βιβλία σε μια δομή, έτσι ώστε η εμπειρία του μεμονωμένου εκπαιδευτικού - ουσιαστικά του εκπαιδευτικού που συμπληρώνει το ερωτηματολόγιο - να είναι συγκρίσιμη με τις εμπειρίες των υπόλοιπων συναδέλφων του που συμμετέχουν στην έρευνα. Δεύτερον, την οργανώνει πάνω σε συγκεκριμένα πεδία και άξονες, έτσι ώστε η έκφρασή της να μην είναι αποσπασματική και τυχαία, αληθιά συντεταγμένη. Τρίτον, της προσδίνει διυποκειμενική διάσταση μέσω της αντιπροσωπευτικής σύνθεσης του δείγματος των ερωτηθέντων εκπαιδευτικών.

Το σχολικό έτος αναφοράς - δηλαδή η χρονιά στην οποία αναφέρεται η εμπειρία του εκπαιδευτικού - είναι το 2007/2008. Τα βιβλία που αξιολογούνται αφορούν τα μαθήματα Γλώσσα, Μαθηματικά, Μελέτη Περιβάλλοντος, Ιστορία, Φυσική και Γεωγραφία για κάθε τάξη στην οποία διδάσκεται το συγκεκριμένο μάθημα. Ο επόμενος πίνακας δείχνει για τα σχολικά βιβλία ποιων μαθημάτων και ποιας τάξης υπάρχουν και παρουσιάζονται στις ενότητες που ακολουθούν δεδομένα από την εμπειρία των εκπαιδευτικών με τα νέα σχολικά βιβλία κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 2007/2008:

Μαθήματα	A	B	Γ	Δ	Ε	ΣΤ
Γλώσσα	•	•	•	•	•	•
Μαθηματικά	•	•	•	•	•	•
Μελέτη Περιβάλλοντος	•	•	•	•		
Ιστορία			•	•	•	•
Φυσική					•	•
Γεωγραφία					•	•

Για κάθε σχολικό βιβλίο του μαθητή και για κάθε τάξη στην οποία αυτό διδάσκεται υπάρχει μια γενική αποτίμηση η οποία περιλαμβάνει:

- αποτίμηση της εμπειρίας με το βιβλίο από πλευράς προσπελασιμότητας
- αποτίμηση της εμπειρίας με το βιβλίο από πλευράς φόρτου πληροφοριών

Επίσης για κάθε μάθημα και για κάθε τάξη στην οποία διδάσκεται το εν λόγω βιβλίο υπάρχει μια πιο εξειδικευμένη αποτίμηση της εμπειρίας του εκπαιδευτικού, με τη βοήθεια των παρακάτω κριτηρίων:

- χρηστικότητα (μέγεθος, σχήμα, βιβλιοδεσία)
- εικονογράφηση
- διάταξη περιεχομένων
- γλώσσα του βιβλίου (βαθμός ανταπόκρισης στο νοητικό επίπεδο των μαθητών)
- επιστημονικότητα (πληροφορίες και γνώσεις συμβατές με την επιστήμη)
- μεθοδικότητα (μέθοδος στην παρουσίαση της νέας γνώσης)
- επίπεδο δυσκολίας των παραδειγμάτων
- επίπεδο δυσκολίας των ασκήσεων
- προσαρμογή της ύλης στα ενδιαφέροντα των μαθητών
- διαθεματικότητα
- διαχείριση της ετερότητας (διαπολιτισμική διάσταση)
- ρεαλιστική προσέγγιση και απεικόνιση του κόσμου

Η εμπειρία των δασκάλων με τα νέα σχολικά βιβλία των συγκεκριμένων μαθημάτων ερευνήθηκε, επίσης, ως προς τους παράγοντες που ενδεχομένως τη διαφοροποιούν. Εκτός από την αποτύπωση της διαφοράς που υφίσταται στις εμπειρίες των εκπαιδευτικών για τα σχολικά βιβλία ενός συγκεκριμένου μαθήματος (π. χ. των Μαθηματικών) από τάξη σε τάξη, ερευνήθηκε επίσης η εσωτερική διαφοροποίηση ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς που διδάσκουν το ίδιο βιβλίο στην ίδια τάξη, αλλά διαφέρουν ως προς μια σειρά από χαρακτηριστικά, όπως π.χ. το φύλο, η ηλικία, οι αρχικές σπουδές, οι πρόσθετες ή μεταπτυχιακές σπουδές κ.α. Στο συνοπτικό αυτό τόμο υπάρχουν μόνον σποραδικά ευρήματα αυτού του τύπου, δεδομένου ότι το σύνολο των ευρημάτων πρόκειται να περιληφθεί στον αναλυτικό τόμο με την ολοκλήρωση της ανάλυσης όλων των διαθέσιμων δεδομένων, συμπεριλαμβανομένων και των ποιοτικών δεδομένων του ερωτηματολογίου.